

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De Tweede Kamer: eendracht maakt (tegen)macht? Een onderzoek naar de verhouding tussen zittingsduur en tegenmacht

Dijke, D van

Citation

Dijke, D. van. (2021). *De Tweede Kamer: eendracht maakt (tegen)macht?: Een onderzoek naar de verhouding tussen zittingsduur en tegenmacht.*

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [License to inclusion and publication of a Bachelor or Master thesis in the Leiden University Student Repository](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3239944>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

De Tweede Kamer: eendracht maakt (tegen)macht?

Een onderzoek naar de verhouding tussen zittingsduur en tegenmacht.

Masterscriptie

D.D. van Dijke BSc (2057980)

Political Science: Nederlandse Politiek

Universiteit Leiden, Faculteit Sociale Wetenschappen

Begeleider: Dr. P.G. Castenmiller

Tweede lezer: Prof.dr. J.J.M. van Holsteijn

Datum: 14 juni 2021

Aantal woorden: 10.040

Samenvatting

De staatscommissie parlementair stelsel signaleert dat de gemiddelde zittingsduur van Tweede Kamerleden is afgenomen. De staatscommissie stelt dat de Tweede Kamer hierdoor minder goed in staat om zijn functie als tegenmacht uit te oefenen. De wetenschappelijke onderbouwing van deze stelling ontbreekt. In deze masterscriptie wordt daarom het verband tussen zittingsduur en tegenmacht kwantitatief onderzocht. De tegenmacht van de Tweede Kamer wordt bepaald aan de hand van de mate waarin de Tweede Kamer schriftelijke vragen, amendementen en moties inzet. Tegen de theoretisch onderbouwde verwachtingen in, blijkt tegenmacht negatief verband te houden met zittingsduur, zo wijzen de analyses uit. Hoe langer de termijn van een Tweede Kamerlid, hoe minder deze gemiddeld bijdraagt aan de tegenmacht van het parlement. Deze onvoorziene conclusie biedt voldoende aanknopingspunten voor verder onderzoek.

Inhoud

Probleemstelling.....	4
Theoretische context.....	6
Relevantie.....	6
Parlementair verloop.....	7
Tegenmacht.....	8
Onderzoeksvragen.....	9
Conceptualisatie.....	11
Zittingsduur.....	11
Tegenmacht.....	11
Context- en controlevariabelen.....	14
Versplintering.....	14
Coalitiegrootte.....	15
Dataverzameling en -analyse.....	17
Tijdsperiode.....	17
Zittingsduur.....	17
Tegenmacht.....	18
Versplintering.....	19
Coalitiegrootte.....	19
Resultaten.....	21
Variabelen.....	21
Enkelvoudige regressieanalyses.....	23
Regressieanalyse tegenmacht en controlevariabelen.....	25
Discussie.....	30
Bibliografie.....	34

Probleemstelling

Het mentale startpunt van dit onderzoek is een ergernis. Deze heeft betrekking op voortijdig vertrekkende Tweede Kamerleden. Ook de voorzitter van de Tweede Kamer heeft zich hierover meermaals kritisch uitgelaten (Tweede Kamer der Staten-Generaal, 2020). In mijn perceptie is het zijn van volksvertegenwoordiger zeer eervol en brengt dit verantwoordelijkheden met zich mee. Lichtzinnige omgang met het kiezersmandaat is er hier niet een van. Deze ontwikkeling stoort mij en verklaart mijn persoonlijke belangstelling in dit thema.

Het theoretische startpunt van dit onderzoeksplan is het eindrapport *Lage drempels, hoge dijken* van de staatscommissie parlementair stelsel. Deze staatscommissie had als opdracht te onderzoeken of er veranderingen nodig zijn in het parlementaire stelsel en de parlementaire democratie en ten aanzien hiervan zo nodig aanbevelingen te doen. Een van de vele onderwerpen waarbij de commissie-Remkes stilstaat is de hoge omloopsnelheid in de Tweede Kamer. Dit gegeven heeft namelijk gevolgen (Remkes et al., 2018-b).

Tussen de regering en de Tweede Kamer bestaat een relatie van macht en tegenmacht. De Tweede Kamer heeft de bevoegdheid en de instrumenten om de regering te controleren en, waar nodig, te corrigeren (Rosanvallon, de Haan & van der Burg, 2012). De staatscommissie constateert echter dat de gemiddelde zittingsduur van Tweede Kamerleden is afgenomen. Dit zorgt ervoor dat Tweede Kamerleden steeds minder parlementaire ervaring hebben. Door deze ontwikkeling is de Kamer minder goed in staat om weerwerk te bieden aan de regering (Remkes et al., 2018-b).

Tweede Kamerleden zitten gemiddeld te kort in de Kamer, constateert de commissie-Remkes; de gemiddelde zittingsduur is afgenomen. Deze constatering volgt uit data van het Parlementair Documentatie Centrum (Remkes et al., 2018-b). Op grond van de tanende parlementaire ervaring stelt de staatscommissie dat de Tweede Kamer minder goed in staat is om zijn functie als tegenmacht uit te oefenen. Deze stelling wordt echter niet ondersteund door een wetenschappelijke bron (Remkes et al., 2017).

Het invullen van deze kennislacune is de doelstelling van dit onderzoek. De centrale probleemstelling van dit onderzoek luidt dan ook: *wat betekent de afgenomen gemiddelde zittingsduur van Tweede Kamerleden voor de mogelijkheid tot het bieden van tegenmacht?* De

focus van dit onderzoek zal dan ook het verband tussen de gemiddelde zittingsduur en de tegenmacht van de Tweede Kamer zijn.

Theoretische context

Relevantie

Hoewel dit onderzoek naar het verband tussen zittingsduur en tegenmacht voortkomt uit een theoretische hiaat in het eindrapport van de staatscommissie parlementair stelsel, zal in dit gedeelte worden toegelicht dat dit onderzoek ook in de politicologisch-wetenschappelijke context tot een relevante kennisuitbreiding kan leiden.

Naar parlementair verloop is onder politicologen veelvuldig onderzoek gedaan. Een belangrijk onderwerp binnen dit thema is onderzoek naar de redenen waarom parlementariërs hun termijn beëindigen (Francis & Baker, 1986; Hibbing, 1982; Hamm & Olson, 1992; Vanlangenakker & Maddens, 2011; Kerby & Blidook, 2011). De mate van parlementair verloop verschilt sterk tussen verschillende landen, zo blijkt uit vergelijkende onderzoeken. De redenen hiervoor zijn nog niet volledig helder (Matland & Studlar, 2004; Somit, 1994). Hoewel dit onderzoek niet primair is gericht op de oorzaken van parlementair verloop, maar op de gevolgen ervan (voor parlementaire tegenmacht), kunnen de uitkomsten wel licht werpen op de dynamiek en ontwikkeling van het parlementair verloop in Nederland. Een (te) laag parlementair verloop herbergt het gevaar van bestuurders die losgezongen raken van hun electorale basis en zich niet langer of onvoldoende verantwoord voor het gevoerde beleid (Jackson, 1994; Katz, 1997). Een (te) hoog parlementair verloop, waarvan in Nederland sprake lijkt te zijn, getuige de toegenomen omloopsnelheid die is waargenomen, kan anderzijds zorgen voor machtsongelijkheid tussen regering en parlement (Kerby & Blidook, 2011; Hibbing, 1999). Het parlement kan op achterstand komen, omdat er gebrek aan ervaren parlementsleden optreedt. Deze leden, met kennis van de procedures en de in het verleden genomen beslissingen, heeft het parlement nodig om effectief te opereren (Schendelen & Van der Paardt, 1975; Atkinson & Docherty, 1992; Francis & Baker, 1986; Sutherland, 1991). Een te hoog verloop kan de machtsbalans tussen de regering en het parlement derhalve uit het lood slaan. Precies deze relatie tussen omloopsnelheid en onervarenheid, die de genoemde machtsongelijkheid kan veroorzaken, is de kern van dit onderzoek en maakt het uitvoeren ervan een relevante exercitie. De onderzoeken waaraan wordt gerefereerd hebben grotendeels betrekking op de situatie in Canada. In het vooronderzoek zijn geen wetenschappelijke bronnen aangetroffen die specifiek dit verband hebben bestudeerd in andere landen. Dit maakt een onderzoek naar de Nederlandse situatie een relevante toevoeging aan de bestaande wetenschappelijke kennis.

De onbalans tussen regering en parlement is ongewenst, aangezien er bij benadering sprake dient te zijn van een machtsbalans tussen uitvoerende en wetgevende macht (Lijphart, 2012). Anders gezegd: de Tweede Kamer dient voldoende tegenmacht te bezitten. De Kamer controleert en corrigeert de regering namens het electoraat. Dit is eveneens van maatschappelijk belang, aangezien de regering zonder tegenmacht in theorie haar macht zou kunnen misbruiken of anderszins beleid zou kunnen voeren dat door de bevolking als ongewenst wordt beschouwd (Etzioni-Halevy, 1997; Thomas, 2009). Een onderzoek naar de relatie tussen zittingsduur en tegenmacht is derhalve ook bij uitstek een maatschappelijk relevante opgave.

Parlementair verloop

Tweede Kamerleden worden in beginsel voor een periode van vier jaar verkozen tot volksvertegenwoordiger. Afhankelijk van de (electorale) omstandigheden kan deze periode telkens voor nog eens vier jaar verlengd worden. Een negatief besluit, oftewel het vertrek van een individueel Tweede Kamerlid heeft een beperkte betekenis in zichzelf. De theoretische relevantie is met name gelegen in de optelsom; het algehele verloop van parlementariërs.

Een bepaalde mate van verloop betekent dat het electoraat volksvertegenwoordigers kan vervangen, waardoor de representativiteit van het parlement versterkt wordt (Matland & Studlar, 2004). Na de verkiezingen vormen de gekozen volksvertegenwoordigers immers een afspiegeling van de opvattingen van de kiezers. Een beperkt verloop kan ervoor zorgen dat de electorale band tussen volksvertegenwoordigers en hun kiezers verslapt, waarvan (meer) machtsmisbruik het gevolg kan zijn (Vanlangenakker, 2009). Een zeker niveau van doorstroming is tevens gewenst voor de flexibiliteit en de innovatiebereidheid van een parlement, zo stelt Putnam (1976), die internationaal-vergelijkend onderzoek heeft verricht naar parlementaire doorstroming. Hij stelt anderzijds dat, hoe hoger het verloop is, hoe lager het gemiddelde niveau van ervaring, expertise en effectiviteit van het betreffende parlement.

Er zijn meer wetenschappelijke bronnen die deze keerzijde van parlementair verloop benoemen en het in verband brengen met schade aan de continuïteit en het collectieve geheugen van het parlement. Een te snelle doorstroming voorkomt dat er in het parlement een reservoir aan kennis, ervaring en vaardigheden wordt opgebouwd. Dit doet afbreuk aan de prestaties van het parlement als wetgever en waakhond (De Vos, 1990; Rosenthal, 1974). Een te snelle doorstroming verzwakt het parlement en heeft daarmee gevolgen voor de tegenmacht die het

parlement kan bieden ten opzichte van het kabinet en de ambtelijke apparaten (Vanlangenakker, 2009; Remkes et al., 2018-b).

Tegenmacht

Het parlement heeft een functie als tegenmacht (*countervailing power*). Dit begrip voert terug op de klassieke politiek-institutionele theorie van de scheiding der machten, waarin de wetgevende macht, de uitvoerende macht en de rechterlijke macht binnen afzonderlijke pijlers tezamen het staatsbestuur vormen. Van een strikte machtenscheiding is in Nederland nooit sprake geweest, maar wel degelijk van machtsevenwicht (Van der Wilk, 2009). Dit betekent dat instituties gecontroleerd worden door andere instituties en dat deze controle hun macht begrenst; een dergelijk systeem wordt doorgaans aangeduid als een systeem van *checks and balances*. Waar macht is, is tegenmacht nodig om het evenwicht tussen die machten te bewaren. Zo ook in de relatie tussen de regering en de Tweede Kamer (Van Gunsteren, 2003). De macht van de regering wordt begrensd op twee manieren. Ten eerste wordt deze macht begrensd door de geldende wet- en regelgeving, een inherent aspect van een democratische rechtstaat. Ten tweede heeft de regering een verantwoordingsplicht ten opzichte van het parlement en opereert zij bij de gratie van parlementair vertrouwen (Cliteur, 2000). De verantwoordingsplicht van de regering sluit aan bij de controlerende taak van de Tweede Kamer. Door de regering te controleren en, indien nodig, te corrigeren, functioneert de Kamer als tegenmacht (Rosanvallon, de Haan & van der Burg, 2012). Hiertoe heeft de Tweede Kamer een aantal instrumenten en rechten, waarop in de operationalisatie nader zal worden ingegaan (Tweede Kamer der Staten-Generaal, z.d.).

Onderzoeksvragen

Uit de probleemstelling volgt het verband dat in dit onderzoek centraal staat; het verband tussen de gemiddelde zittingsduur van Tweede Kamerleden en de tegenmacht van de Tweede Kamer. Dit verband is door de staatscommissie gesuggereerd, maar of en hoe deze variabelen op elkaar inwerken is nog niet door middel van wetenschappelijk onderzoek vastgesteld. De onderzoeksvraag is dan ook: *Wat is het verband tussen de zittingsduur van Tweede Kamerleden en de tegenmacht van de Tweede Kamer?* Binnen deze vraag is *de zittingsduur van Tweede Kamerleden* de onafhankelijke variabele en *de tegenmacht van de Tweede Kamer* de afhankelijke variabele.

Er zijn twee mogelijke onderzoeksbenaderingen om tot een beantwoording van deze onderzoeksvraag te komen, namelijk door middel van een analyse op individueel niveau of door middel van een analyse op geaggregeerd niveau. De individuele benadering houdt een analyse op persoonsniveau in, waarbij de indicatoren op persoonsniveau worden gemeten en individuele Tweede Kamerleden de basis vormen voor de data. Wat betreft de zittingsduurvariabele houdt dit in dat de anciënniteit van individuele parlementariërs zal worden gemeten, waarna kan worden vastgesteld hoe dit inwerkt op de bijdrage die individuele Tweede Kamerleden leveren aan de tegenmacht van de Tweede Kamer.

Hoe de zittingsduur van een individueel Kamerlid inwerkt op diens bijdrage aan de tegenmacht van de Kamer is een interessant gegeven. De wetenschappelijke meerwaarde is echter te verkrijgen door deze individuele casussen samen te voegen, om daarna te kunnen vaststellen of er een verband tussen zittingsduur en tegenmacht bestaat op institutioneel niveau. Een analyse op geaggregeerd niveau maakt dit mogelijk. Hierbij worden de indicatoren (behorende tot de onderzoeksvariabelen) als een samengestelde eenheid gemeten. In het geval van de onafhankelijke variabele houdt dat in dat de zittingsduur van Tweede Kamerleden zal worden gemeten door de gemiddelde anciënniteit van de Tweede Kamerleden per jaar als indicator te nemen.

Het uitvoeren van een analyse op macroniveau is in lijn met de doelstelling van dit onderzoek, namelijk vaststellen of er een verband bestaat tussen zittingsduur en tegenmacht op het niveau van de Tweede Kamer. Het analyseren van dit verband op geaggregeerd niveau is logisch, aangezien de focus van het onderzoek ligt op het instituut en niet op de individuele leden ervan.

Ook vanuit conceptueel oogpunt is deze benadering de meest zinvolle, aangezien de centrale afhankelijke variabele *tegenmacht* eveneens een concept is dat zich primair op institutioneel niveau openbaart. Individuele Kamerleden kunnen weliswaar Kamerinstrumenten inzetten, maar alleen de som van deze inzet is als tegenmacht aan te duiden.

Een analyse op geaggregeerd niveau kan duidelijk maken op welke wijze de tegenmacht van de Tweede Kamer zich over een langere periode van afnemende gemiddelde zittingsduur heeft ontwikkeld en kan daarmee de resultaten genereren, die nodig zijn voor een adequate beantwoording van de onderzoeksvraag (Remkes et al., 2018-b).

Dit onderzoek zal zich beperken tot de Tweede Kamer, aangezien Tweede Kamerleden direct-democratisch worden verkozen, in tegenstelling tot de leden van de Eerste Kamer. Bovendien is de betrekking van Tweede Kamerlid een wezenlijk andere dan die van Eerste Kamerlid. Het lidmaatschap van de Eerste Kamer is een parttime functie. Leden van de Eerste Kamer hebben naast hun Kamerlidmaatschap in het dagelijks leven doorgaans nog een andere functie. Op basis hiervan kan worden verondersteld dat de overwegingen met betrekking tot termijnbeëindiging voor Eerste Kamerleden wezenlijk verschillen met die van Tweede Kamerleden.

Conceptualisatie

Om het onderzoek adequaat te kunnen uitvoeren en de centrale onderzoeksvraag zo van een antwoord te voorzien, is het essentieel om de centrale variabelen te operationaliseren, namelijk *de zittingsduur van Tweede Kamerleden* (onafhankelijk) en *de tegenmacht van de Tweede Kamer* (afhankelijk).

Zittingsduur

De centrale hypothese, aangedragen door de staatscommissie parlementair stelsel, is dat de zittingsduur van Tweede Kamerleden inwerkt op de tegenmacht van het parlement (Remkes et al., 2018-b). Om dit goed te onderzoeken, moet duidelijk zijn wat in dit onderzoek precies verstaan wordt onder de zittingsduur van Tweede Kamerleden en hoe deze onafhankelijke variabele wordt gemeten. *De zittingsduur van Kamerleden* is een variabele die al gebruikt werd in het onderzoek van de staatscommissie, waarin deze variabele is gebruikt om het door de commissie gesignaleerde probleem van de toegenomen omloopsnelheid te kwantificeren (Remkes et al., 2018-b). Deze conceptuele lijn wordt doorgetrokken in dit onderzoek. De gemiddelde zittingsduur is afgenomen, zo stelt de staatscommissie parlementair stelsel op basis van cijfers van het Parlementair Documentatiecentrum. Deze ontwikkeling is inzichtelijk gemaakt door ieder jaar de *gemiddelde anciënniteit van alle Tweede Kamerleden* te meten (Remkes et al., 2018-b). In dit onderzoek wordt de zittingsduurvariabele op dezelfde manier geoperationaliseerd.

Tegenmacht

Zoals vastgesteld in de theoretische context, is er in het Nederlandse staatsbestel sprake van machtsevenwicht. Hieruit vloeit het principe voort dat instituties elkaar controleren en zo elkaars macht begrenzen. Waar macht berust, is tegenmacht nodig om machtsevenwicht tot stand te brengen. In de verhouding tussen regering en parlement betekent dit dat de Tweede Kamer de regering controleert en, waar nodig, corrigeert. In theoretische termen is dit de inhoud van het concept tegenmacht. Om de centrale vraag van dit onderzoek te beantwoorden, moet tegenmacht echter worden gekwantificeerd en hiertoe is eerst operationalisatie nodig.

Macht heeft tegenmacht nodig. Dit theoretisch principe is reeds benoemd. Wanneer macht wordt begrensd door tegenmacht, komt machtsevenwicht tot stand (Van der Wilk, 2009). In het Nederlandse politieke bestel ligt de initiële macht bij de regering. De regering heeft het initiatief

om met wetsvoorstellen te komen (Rosanvallon, de Haan & van der Burg, 2012). Deze wetsvoorstellen worden niet zonder meer in wetgeving omgezet; dit vereist goedkeuring door de Tweede (en Eerste) Kamer. De reden hiervoor is niet complex; de regering en de ambtenarenapparaten waarover zij beschikt, hebben een machtige positie. Als deze macht niet wordt gecontroleerd, bestaat onder meer de mogelijkheid dat machtsmisbruik plaatsvindt, wetten van onvoldoende kwaliteit worden bekrachtigd en eenvoudigweg fouten worden gemaakt (Etzioni-Halevy, 1997; Thomas, 2009; Korris, 2011). Overigens beperkt de verantwoordingsrelatie tussen regering en parlement zich niet uitsluitend tot wetsvoorstellen, maar kan de regering zich over al haar beleid aan de Tweede Kamer moeten verantwoorden (Tweede Kamer der Staten-Generaal, z.d.).

Tegenmacht is dus de mogelijkheid van het parlement om de macht van de regering te begrenzen; de gedragingen van de regering te controleren en hierin bij te sturen (Etzioni-Halevy, 1997; Levmore, 1989). Dit is mogelijk, doordat de Tweede Kamer hiertoe een aantal instrumenten bezit. Hiervan zijn voor dit onderzoek het vragenrecht, het motierecht en het recht van amendement relevant, evenals de reeds vermelde positie van het parlement, die het in staat stelt om wetsvoorstellen van de regering aan te nemen of te verwerpen. Het vragenrecht geeft de Tweede Kamer de mogelijkheid om ministers en staatssecretarissen ter verantwoording roepen door middel van het stellen van vragen. Hiermee oefent de Kamer controle uit als een component van tegenmacht; de bewindspersoon moet de vragen van antwoorden voorzien en zo beantwoorden aan de tegenmacht van de Tweede Kamer (Tweede Kamer der Staten-Generaal, z.d.; Thomas, 2009; Etzioni-Halevy, 1997). Het motierecht stelt de Tweede Kamer in staat een uitspraak doen over een bepaald onderwerp en/of de regering tot een bepaalde actie aan te zetten. Met het recht van amendement kunnen wetsvoorstellen worden aangepast. Waar het vragenrecht vooral betrekking heeft op de controlecomponent van tegenmacht, zijn moties en amendementen met name instrumenten die kunnen worden ingezet ten behoeve van correctie en bijsturing. De Tweede Kamer draagt de regering op om naar een motie te handelen en deze uit te voeren en voert met behulp van een amendement eigenhandig een wijziging door in een wetsvoorstel. Door middel van deze rechten kan de Tweede Kamer de regering begrenzen in haar macht (Rijksoverheid, z.d.; Etzioni-Halevy, 1997; Levmore, 1989). Tenslotte kan de Tweede Kamer de wil van de regering doorkruisen door een wetsvoorstel te verwerpen. Dit is in zekere zin een uiterste consequentie (door middel van amendering kunnen wijzigingen worden doorgevoerd), maar behoort wel degelijk tot het instrumentarium van de Tweede

Kamer. Het is denkbaar dat verwerping plaatsvindt bij wetsvoorstellen van onvoldoende kwaliteit (Korris, 2011; Thomas, 2009; Etzioni-Halevy, 1997).

Zoals beargumenteerd, kan de Tweede Kamer met de genoemde instrumenten van tegenmacht de macht van de regering inperken. Door deze relevante uitingen van tegenmacht te kwantificeren, kan inzichtelijk worden gemaakt in welke mate de Kamer de regering controleert en corrigeert en op die wijze invulling geeft aan tegenmacht. Er zijn meer instrumenten, die ook kwantificeerbaar zouden zijn als uitingen van tegenmacht. Zo heeft de Tweede Kamer het recht van initiatief, door middel waarvan Kamerleden een wetsvoorstel kunnen indienen, en het onderzoekrecht, door middel waarvan de Tweede Kamer bijvoorbeeld parlementaire enquêtes kan instellen (Tweede Kamer der Staten-Generaal, z.d.). Voor deze beide instrumenten geldt dat de Kamer hiermee niet rechtstreeks tegenmacht uitoefent. Parlementaire onderzoeken stellen de Tweede Kamer weliswaar middelen en informatie ter hand, die relevant zijn in het kader van regeringscontrole en -correctie. Deze onderzoeken zijn echter een proces van de Tweede Kamer, waarbij zij niet rechtstreeks tegenmacht uitoefent op de regering (Tweede Kamer der Staten-Generaal, z.d.). Bij moties, amendementen en schriftelijke vragen is van deze directe uitoefening wel sprake, aangezien het kabinet in beginsel de plicht heeft om aangenomen moties en amendementen te realiseren en schriftelijke vragen van antwoorden te voorzien. Een tweede argument tegen het opnemen van het initiatiefrecht en het onderzoekrecht is de frequentie waarmee deze instrumenten worden ingezet. Er zijn parlementaire jaren waarin deze instrumenten geen van beiden worden ingezet. Moties, amendementen en schriftelijke vragen zijn laagdrempeliger en worden frequenter ingezet. De hogere aantallen helpen om een betrouwbaar beeld te krijgen van de mate van tegenmacht en maken de verschillen tussen parlementaire jaren inzichtelijker. Tweede Kamerleden bezitten eveneens het recht om mondelinge vragen te stellen in het wekelijkse vragenuur, en het recht van interpellatie, door middel waarvan de Kamer kabinetsleden kan ontbieden voor een debat (Tweede Kamer der Staten-Generaal, z.d.). De data die betrekking hebben op de inzet van deze instrumenten is echter niet openbaar, vindbaar, overzichtelijk en compleet vastgelegd. Dit geldt wel voor de inzet van moties, amendementen en schriftelijke vragen (Louwerse, Otjes & Van Vonno, 2018). Op de datasets die hiertoe gebruikt worden, zal nader worden ingegaan in het hoofdstuk Dataverzameling en -analyse.

Door de keuze voor een aantal specifieke indicatoren, kan worden gekwantificeerd in welke mate de Tweede Kamer als tegenmacht heeft gefunctioneerd. De indicator met betrekking tot

het vragenrecht is het *totaal aan schriftelijke vragen dat de Tweede Kamer in een bepaald jaar aan de regering heeft gesteld*. De Kamer heeft het vragenrecht en gebruikt het ter invulling van haar controlerende taak; een vorm van tegenmacht (Tweede Kamer der Staten-Generaal, z.d.).

De Tweede Kamer heeft het recht om moties in te dienen en het recht van amendement teneinde de regering adequaat te kunnen controleren en corrigeren. In welke mate de Tweede Kamer van deze rechten gebruik maakt, kwantificeert de mate van tegenmacht die zij aan de dag legt (Tweede Kamer der Staten-Generaal, z.d.).

Er zal hiertoe een aantal indicatoren worden gebruikt. Aangaande de moties zal worden gemeten *hoeveel moties de Tweede Kamer in een bepaald jaar heeft ingediend en hoeveel er hiervan zijn aangenomen*. Betreffende de amendementen zal worden gemeten *hoeveel amendementen de Tweede Kamer in een bepaald jaar heeft ingediend en hoeveel er hiervan zijn aangenomen*.

In de relatie tussen regering en Tweede Kamer speelt wetgeving eveneens een belangrijke rol. De regering legt wetsvoorstellen aan de Tweede Kamer voor, die, na goedkeuring van de Kamer, wettelijk worden vastgelegd. De Tweede Kamer kan tegenmacht uitoefenen door wetsvoorstellen te verwerpen. De bijbehorende indicator is het *aantal wetsvoorstellen dat de Tweede Kamer in een bepaald jaar heeft verworpen*.

Context- en controlevariabelen

Door met de hierboven beschreven indicatoren een analyse uit te voeren, kan duidelijk worden of er inderdaad een relatie bestaat tussen zittingsduur en tegenmacht. Er zijn echter ook potentieel interveniërende variabelen, die het aantreffen van een vals positief verband zouden kunnen veroorzaken. Het is van belang om deze variabelen in de analyse te betrekken, zodat dit kan worden voorkomen. Alleen op die manier zal het mogelijk zijn betrouwbare onderzoeksbevindingen tot stand te brengen.

Versplintering

De versplintering van het politieke landschap is een ontwikkeling die de eerder genoemde staatscommissie parlementair stelsel ook expliciet behandelt in haar eindverslag. De term versplintering, ook wel aangeduid als versnippering of fragmentatie, verwijst naar het aantal

fracties in de Tweede Kamer, dat een stijgende trend vertoont (Remkes et al., 2018-b). In praktische zin is er binnen Tweede Kamerfracties sprake van een interne portefeuillevdeling; elk fractielid is woordvoerder over een aantal politiek onderwerpen, zoals een minister in een kabinet op een vergelijkbare wijze verantwoordelijk is voor de beleidsterreinen in zijn ministeriële portefeuille (Sieberer et al., 2021; Giannetti & Benoit, 2008). Hoe kleiner een Tweede Kamerfractie is, hoe groter en breder de portefeuilles van de fractieleden zijn. Naarmate een fractie groter is, worden de portefeuilles kleiner en specialistischer (Parlement.com, z.d.-b). In het licht van de afhankelijke variabele *tegenmacht* is de ontwikkeling van politieke versplintering mogelijk relevant, vanwege het toegenomen aantal fracties en de afgenomen fractiegrootte die hiermee samenhangt. (Het aantal zetels in de Tweede Kamer is ongewijzigd 150 sinds 1956 (Van der Pot et al., 2014). Het is aannemelijk dat het uitoefenen van tegenmacht (bijvoorbeeld door middel van dossierspecialisatie) complexer is voor een parlementariër met een grote portefeuille dan voor een parlementariër met een kleine portefeuille, evenwel als voor een parlement dat in hoge mate versplinterd is, vergeleken met een parlement dat een lage fragmentatie kent (Remkes et al., 2018-b; Hoetink & Tanja, 2008). Om deze redenen is het goed mogelijk dat de versplintering van het Nederlandse politieke landschap ook invloed heeft op de tegenmacht van de Tweede Kamer.

Om deze potentieel interveniërende variabele te registreren, wordt het concept versplintering in de analyse betrokken. Hierbij fungeert het *aantal fracties in de Tweede Kamer in elk onderzocht jaar* als indicator van de mate van parlementaire versplintering.

Coalitiegrootte

De dynamiek tussen oppositie en coalitie is een concept dat in dit onderzoek geen centrale plaats inneemt. Evenwel is dit concept relevant in de context van tegenmacht. In Nederland is doorgaans sprake van een meerderheidscoalitie, bestaande uit twee of meer partijen. Dit betekent in beginsel dat de coalitiepartijen kunnen voorkomen dat moties en amendementen worden aangenomen en wetsvoorstellen worden verworpen (Andeweg, De Winter & Müller, 2008). In dat opzicht is *de grootte van een regeringscoalitie* een relevante controlevariabele. Het is goed voorstelbaar dat een coalitie met een ruime meerderheid er beter in slaagt de tegenmacht van het parlement te beperken dan een coalitie met een geringe meerderheid of een coalitie zonder meerderheid.

Het is aannemelijk dat de breedte van de steun voor de regering in de Tweede Kamer verband houdt met de mate van tegenmacht die het parlement uitoefent. Daarom zal *de coalitiegrootte* als een controlevariabele worden opgenomen in de analyse, waarbij het *aantal zetels van de coalitiepartijen* als indicator zal worden genomen.

Tabel 1. Schematisch overzicht van de variabelen en indicatoren.

Zittingsduur <i>onafhankelijke variabele</i>		→	Tegenmacht <i>afhankelijke variabele</i>	Variabelen
<ul style="list-style-type: none"> Gemiddelde anciënniteit Tweede Kamer 			<ul style="list-style-type: none"> Aantal schriftelijke vragen Aantal ingediende moties Aantal aangenomen moties Aantal ingediende amendementen Aantal aangenomen amendementen Aantal verworpen wetsvoorstellen 	Indicatoren
↑				
Versplintering			Coalitiegrootte	Controle variabelen
<ul style="list-style-type: none"> Aantal fracties in de Tweede Kamer 			<ul style="list-style-type: none"> Aantal zetels van de coalitiepartijen 	Controle indicatoren

Dataverzameling en -analyse

Met de voorgestelde indicatoren kan naar verwachting worden vastgesteld hoe de tegenmacht van de Tweede Kamer zich heeft ontwikkeld onder de invloed van de afgenomen gemiddelde zittingsduur. Om een kwantitatieve analyse mogelijk te maken, dienen echter wel data te worden verzameld. In dit gedeelte van het onderzoeksplan zal worden ingegaan op de praktische aanpak en voorgenomen methoden van dataverzameling en zal worden toegelicht hoe deze data vervolgens geanalyseerd zullen worden.

Tijdsperiode

Het is allereerst van belang om vast te stellen over welke tijdsperiode data kunnen worden verzameld. Het is van belang om een zo lang mogelijke tijdsperiode te onderzoeken, zodat de ontwikkeling van en het veronderstelde verband tussen zittingsduur en tegenmacht kan worden getraceerd over een langere periode. Dit is mogelijk, aangezien de data voor de analyse grotendeels kunnen worden ontleend aan de Dutch Parliamentary Behaviour Dataset, waarvan de beschikbare data teruggaan tot het jaar 1922. De data met betrekking tot schriftelijke vragen vormen hierop een uitzondering, aangezien de Parliamentary Written Questions Dataset data bevat vanaf 1995. Deze indicator zal niettemin worden opgenomen in de kwantitatieve analyses en, waar nodig, apart worden geanalyseerd.

De data met betrekking tot de variabele *zittingsduur*, beschikbaar via het Parlementair Documentatiecentrum, gaan, getuige het eindrapport van de staatscommissie, terug tot het jaar 1958 (Remkes et al., 2018-b). Dit is dan ook de tijdsgrens die zal worden gehanteerd voor deze analyse. Deze periode loopt tot en met het jaar 2018; het laatste jaar waarover data met betrekking tot zittingsduur beschikbaar zijn (Remkes et al., 2018-b).

Zittingsduur

De data met betrekking tot de onafhankelijke variabele, *zittingsduur*, zullen, als vermeldt in het conceptualisatiehoofdstuk worden verzameld met behulp van het Parlementair Documentatiecentrum. Deze informatie is daar reeds geregistreerd, zo blijkt uit het eindrapport van de staatscommissie (Remkes et al., 2018-b). De data bestaan uit jaarlijkse metingen (op 1 januari) van de gemiddelde anciënniteit van alle Tweede Kamerleden. Voor elk onderzocht jaar zal de gemiddelde anciënniteit van alle Tweede Kamerleden worden opgenomen in de dataset van dit onderzoek, zodat analyse kan plaatsvinden.

Tegenmacht

De belangrijkste databron voor het meten van de afhankelijke variabele *tegenmacht* is de Dutch Parliamentary Behaviour Dataset. Deze dataset bestaat uit twee componenten: de Dutch Parliamentary Written Questions Dataset, waarin de schriftelijke vragen van de Tweede Kamer sinds 1995 zijn opgenomen, en de Dutch Parliamentary Voting Dataset, waarin alle stemmingen in de Tweede Kamer sinds 1922 zijn opgenomen. Tezamen geven deze componenten een informatief beeld van de wijze waarop de Tweede Kamer haar functie als tegenmacht heeft ingevuld door middel van schriftelijke vragen en tijdens stemmingen (Louwerse, Otjes & Van Vonno, 2018). Teruggebracht tot de indicatoren betekent dit dat de Dutch Parliamentary Written Questions Dataset de informatie verschaft met betrekking tot schriftelijk gestelde Kamervragen en dat de Dutch Parliamentary Voting Dataset de informatie bevat over moties, amendementen en wetsvoorstellen. Hierbij dient te worden aangetekend dat alleen stemmingen in de dataset zijn opgenomen. Moties, amendementen en wetsvoorstellen die zonder stemming zijn aangenomen, komen niet voor in de dataset (Louwerse, Otjes & Van Vonno, 2018).

De Dutch Parliamentary Behaviour Dataset bevat de data die nodig zijn voor de voorgenomen analyse. Deze data staan echter niet in het juiste format, waardoor omzetting nodig is. De schriftelijke vragen zijn per onderzocht jaar uit de Dutch Parliamentary Written Questions Dataset gefilterd, om de aantallen ingediende schriftelijke vragen per jaar vast te stellen. Deze aantallen zijn als een variabele opgenomen in de dataset die voor de analyses gebruikt wordt.

De Dutch Parliamentary Voting Dataset bevat de data met betrekking tot moties, amendementen en schriftelijke vragen. De moties zijn per onderzocht jaar uit de dataset gefilterd, waarna deze zijn uitgesplitst in moties die zijn aangenomen en moties die zijn verworpen. Deze handelingen zijn herhaald met betrekking tot amendementen. Hierdoor zijn de aantallen ingediende moties, aangenomen moties, ingediende amendementen en aangenomen amendementen per onderzocht jaar uitgesplitst en zijn deze aantallen als de data van de vier variabelen aan de dataset toegevoegd.

De stemmingen over wetsvoorstellen zijn eveneens opgenomen in de Dutch Parliamentary Voting Dataset. Stemmingen over wetsvoorstellen (ook die met betrekking tot budget) zijn per jaar uit de dataset gefilterd. Initiatiefwetsvoorstellen van Tweede Kamerleden zijn niet in de aantallen begrepen. Zoals toegelicht in de conceptualisatie, komt de tegenmacht van de Tweede

Kamer tot uiting in het verwerpen van wetsvoorstellen van de regering. In dat hoofdstuk is ook reeds verklaard waarom uitoefening van het initiatiefrecht niet als indicator in dit onderzoek is opgenomen. Na het identificeren van de aantallen stemmingen over wetsvoorstellen per onderzocht jaar, zijn deze aantallen uitgesplitst per stemmingsuitkomst (aangenomen of verworpen) en als de data van de variabelen *ingediende wetsvoorstellen* en *verworpen wetsvoorstellen* opgenomen in de dataset.

Versplintering

De indicator van het concept versplintering is het *aantal fracties in de Tweede Kamer in elk onderzocht jaar*. Om de versplintering kwantitatief in kaart te kunnen brengen, moet daarom per onderzocht jaar worden vastgesteld uit hoeveel fracties de Tweede Kamer heeft bestaan. De basisgegevens waaruit deze variabele is opgebouwd, zijn de uitslagen van de Tweede Kamerverkiezingen van 1956 tot en met 2017. Deze uitslagen bepalen in beginsel het aantal Tweede Kamerfracties in de periode tussen verkiezingen. De uitslagen en de bijbehorende zetelverdelingen van alle recente verkiezingen zijn geregistreerd door en openbaar raadpleegbaar via de website van de Kiesraad (z.d.). Het fractieaantal dat aan deze bron wordt ontleend, wordt gecorrigeerd met informatie van het parlementair documentatiecentrum (Parlement.com, z.d.-c; Parlement.com, z.d.-d). Daar is geregistreerd hoeveel afsplitsingen zich hebben voorgedaan in de Tweede Kamer. Deze informatie is opgevraagd bij het parlementair documentatiecentrum. Tenslotte is de variabele *versplintering*, die voor elk jaar aangeeft hoeveel fracties er op 1 januari in de Tweede Kamer zitting hadden, toegevoegd aan het databestand.

Coalitiegrootte

De grootte van een coalitie is geoperationaliseerd als het aantal zetels dat de coalitiepartijen gezamenlijk in de Tweede Kamer hebben. Deze informatie is per kabinet geregistreerd door het parlementair documentatiecentrum en via de website Parlement.com (z.d.-a) openbaar raadpleegbaar. Via deze bron zijn de data van de variabele *coalitiegrootte* aan het databestand toegevoegd. De variabele geeft voor elk onderzocht jaar (1958-2018) aan uit hoeveel zetels de coalitiefracties bestonden op 1 januari van dat jaar.

Het databestand dat gebruikt wordt voor de analyses is daarmee compleet. De variabelen zijn gereed om aan de voorgenomen kwantitatieve regressieanalyses te worden onderworpen, zodat

kan worden vastgesteld of er inderdaad een verband bestaat tussen de variabelen en hoe sterk dit verband is.

Resultaten

Om het verband tussen zittingsduur en tegenmacht te onderzoeken, zijn de indicatoren onderworpen aan een aantal kwantitatieve analyses. In dit gedeelte zullen de analyses stapsgewijs worden toegelicht en de resultaten worden gepresenteerd.

Tabel 2. Beschrijvende statistieken

Variabele	N	Minimum	Maximum	Gemiddelde	Standaarddeviatie
Jaar	61	1958	2018	1988	17,75
Anciënniteit	61	3,83	9,30	6,11	1,30
Vragen	24	775	3893	2544,21	902,99
Vragen (gecorrigeerd)	24	30,46	153,01	100	35,49
Ingediende amendementen	61	4	792	322,41	200,83
Ingediende amendementen (gecorrigeerd)	61	1,22	242,15	98,58	61,40
Aangenomen amendementen	61	1	360	136,30	88,99
Percentage aangenomen amendementen	61	12,50	63,23	41,84	9,36
Ingediende moties	61	3	3163	742,46	791,85
Ingediende moties (gecorrigeerd)	61	0,36	381,21	89,48	95,43
Aangenomen moties	61	0	1488	323,31	329,75
Percentage aangenomen moties	61	0,00	60,19	40,66	12,56
Verworpen wetsvoorstellen	61	0	10	1,16	1,77
Percentage verworpen wetsvoorstellen	61	0,00	10,81	1,66	2,46
Fracties	61	7	17	11,34	2,41
Coalitie	61	63	127	87,34	11,49

Variabelen

De variabelen *zittingsduur* en *tegenmacht* zijn eerder geoperationaliseerd, waarbij de onafhankelijke variabele *zittingsduur* is geoperationaliseerd als de indicator *Anciënniteit* en de afhankelijke variabele *tegenmacht* is opgesplitst in een aantal verschillende indicatoren. Deze indicatoren zullen als variabelen in de analyses worden opgenomen en de beschrijvende statistieken met betrekking tot deze variabelen zijn te vinden in Tabel 2. Alle opgenomen variabelen hebben het meetniveau intervalratio

Er is een aantal nieuwe variabelen gecreëerd in de dataset. Deze variabelen zijn afgeleiden van de basisvariabelen die in de toelichting op de dataverzameling besproken zijn. Er is een aantal variabelen, waarvan de data zijn gemitigeerd. De waarden van deze variabelen zijn herberekend door ze te corrigeren met het gemiddelde van alle waarden. De waarden van de nieuwe variabelen zijn uitgedrukt als percentages van dit gemiddelde. Het gaat om de variabelen

Vragen (gecorrigeerd), Ingediende amendementen (gecorrigeerd) en Ingediende moties (gecorrigeerd). De variabelen *Percentage aangenomen amendementen, Percentage aangenomen moties* en *Percentage verworpen wetsvoorstellen* zijn eveneens herberekende variabelen, waarvan de waarden zijn uitgedrukt als het percentage van de ingediende amendementen/moties/wetsvoorstellen, dat ook daadwerkelijk door de Kamer is aangenomen.

Deze zes variabelen zijn gecreëerd om te betrekken in de analyse. Het is denkbaar dat de politieke situatie namelijk een belangrijk deel van de variatie binnen deze variabelen verklaard. In een jaar waarin veel wetgeving aan de Kamer wordt voorgelegd is het voorstelbaar dat er meer amendementen worden ingediend. Ook met deze kanttekening blijft het aantal amendementen een volwaardige indicator van de mate van tegenmacht, zoals in de conceptualisatie is toegelicht. Het indienen van een schriftelijke vraag, een amendement en een motie zijn uitingen van tegenmacht, ongeacht de politieke situatie. De gemitigeerde variabelen worden derhalve voor de volledigheid in de analyse opgenomen. De resultaten van de afgeleide variabelen zullen verschillen vertonen ten opzichte van de resultaten van de originele variabelen. Hieruit kan de invloed van de politieke situatie als zorgwekkend hoog naar voren komen, waarna nadere analyses plaats kunnen vinden met de gemitigeerde variabelen. Uit tabel 3 komt dit beeld vooralsnog niet naar voren.

Tabel 3. Correlatiematrix

	Anciënniteit	Vragen	Vragen (corr.)	Inged. amend.	Inged. amend. (corr.)	Aangen. amend.	% Aangen. amend.	Inged. moties	Inged. moties (corr.)	Aangen. moties	% Aangen. moties	Verw. wetsv.	% Verw. wetsv.	Fracties	Coalitie
Anciënniteit	1	-0,65 **	-0,65 **	-0,60 **	-0,60 **	-0,46 **	0,14	-0,70 **	-0,70 **	-0,69 **	-0,29 *	-0,06	-0,02	-0,37	0,39 **
Vragen	-0,65 **	1	1	0,13	0,13	-0,25	-0,57 **	0,79 **	0,79 **	0,70 **	-0,67 **	0,12	0,11	0,07	-0,80 **
Vragen (corr.)	-0,65 **	1 **	1	0,13	0,13	-0,25	-0,57 **	0,79 **	0,79 **	0,70 **	-0,67 **	0,12	0,11	0,07	-0,80 **
Inged. amend.	-0,60 **	0,13	0,13	1	1	0,94 **	0,07	0,56 **	0,56 **	0,59 **	0,54 **	0,23	0,04	0,19	-0,28 *
Inged. amend. (corr.)	-0,60 **	0,13	0,13	1 **	1	0,94 **	0,07	0,56 **	0,56 **	0,59 **	0,54 **	0,23	0,04	0,19	-0,28 *
Aangen. amend.	-0,46 **	-0,25	-0,25	0,94 **	0,94 **	1	0,33 **	0,41 **	0,41 **	0,46 **	0,62 **	0,21	0,02	0,10	-0,10
% Aangen. amend.	0,14	-0,57 **	-0,57 **	0,07	0,07	0,33 **	1	-0,22	-0,22	-0,17	0,36 **	0,06	0,02	-0,18	0,56 **
Inged. moties	-0,70 **	0,79 **	0,79 **	0,56 **	0,56 **	0,41 **	-0,22	1	1 **	0,99 **	0,22	0,01	-0,17	0,23	-0,47 **
Inged. moties (corr.)	-0,70 **	0,79 **	0,79 **	0,56 **	0,56 **	0,41 **	-0,22	1 **	1	0,99 **	0,22	0,01	-0,17	0,23	-0,47 **
Aangen. moties	-0,69 **	0,70 **	0,70 **	0,59 **	0,59 **	0,46 **	-0,17	0,99 **	0,99 **	1	0,31 *	-0,02	-0,19	0,22	-0,44 **
% Aangen. moties	-0,29 *	-0,67 **	-0,67 **	0,54 **	0,54 **	0,62 **	0,36 **	0,22	0,22	0,31 *	1	0,10	0,05	-0,04	0,16
Verw. wetsv.	-0,06	0,12	0,12	0,23	0,23	0,21	0,06	0,01	0,01	-0,02	0,10	1	0,80 **	0,04	-0,08
% Verw. wetsv.	-0,02	0,11	0,11	0,04	0,04	0,02	0,02	-0,17	-0,17	-0,19	0,05	0,80 **	1	0,11	-0,05
Fracties	-0,37	0,07	0,07	0,19	0,19	0,10	-0,18	0,23	0,23	0,22	-0,04	0,04	0,11	1	-0,33
Coalitie	0,39 **	-0,80 **	-0,80 **	-0,28 *	-0,28 *	-0,10	0,56 **	-0,47 **	-0,47 **	-0,44 **	0,16	-0,08	-0,05	-0,33	1

Opmerking: ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$

Enkelvoudige regressieanalyses

Om het initiële verband tussen de anciënniteit en de verschillende afhankelijke deelvariabelen individueel te toetsen zijn elf individuele enkelvoudige lineaire regressietoetsen uitgevoerd.

Tabel 4 en 5 tonen de resultaten van deze analyses.

Tabel 4. Enkelvoudige regressiemodellen voor de variabelen met betrekking tot vragen en moties

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5	Model 6
(Constant)	6353,61*** (962,56)	249,73*** (37,83)	3340,87*** (352,11)	402,65*** (42,44)	1393,12*** (148,22)	57,94*** (7,48)
Vragen	-757,63** (189,30)					
Vragen (gecorrigeerd)		-29,78** (7,44)				
Ingediende moties			-425,26*** (56,38)			
Ingediende moties (gecorrigeerd)				-51,25*** (6,80)		
Aangenomen moties					-175,09*** (23,73)	
Percentage aangenomen moties						-2,83* (1,20)
R ²	0,42	0,42	0,49	0,49	0,48	0,09
Adj. R ²	0,40	0,40	0,48	0,48	0,47	0,07
N	24	24	61	61	61	61

Opmerking: OLS-regressiecoëfficiënten met standaardfouten tussen haakjes.

***p < 0.001, **p < 0.01, *p < 0.05

Tabel 5. Enkelvoudige regressiemodellen voor de variabelen met betrekking tot amendementen en wetsvoorstellen

	Model 7	Model 8	Model 9	Model 10	Model 11	Model 12
(Constant)	885,84*** (100,22)	270,85*** (30,64)	328,90*** (49,18)	35,58*** (5,78)	1,66 (1,10)	1,91 (1,54)
Ingediende amendementen	-92,21*** (16,05)					
Ingediende amendementen (gecorrigeerd)		-28,19*** (4,91)				
Aangenomen amendementen			-31,52*** (7,88)			
Percentage aangenomen amendementen				1,03 (0,93)		
Verworpen wetsvoorstellen					-0,08 (0,18)	
Percentage verworpen wetsvoorstellen						-0,04 (0,25)
R ²	0,36	0,36	0,21	0,02	0,00	0,00
Adj. R ²	0,35	0,35	0,20	0,00	-0,01	-0,02
N	61	61	61	61	61	61

Opmerking: OLS-regressiecoëfficiënten met standaardfouten tussen haakjes.

***p < 0.001, **p < 0.01, *p < 0.05

De uitkomsten van de enkelvoudige regressietoetsen zijn anders dan op basis van het theoretisch onderzoek werd verwacht. Het grootste gedeelte van de uitkomsten toont namelijk een negatief verband tussen de gemiddelde zittingsduur en de verschillende componenten van tegenmacht. Een jaar extra parlementaire ervaring (voor de gehele Tweede Kamer gemiddeld) betekent statistisch een daling van circa 758 schriftelijke vragen, 425 ingediende moties, 175 aangenomen moties, 92 ingediende amendementen en 32 aangenomen amendementen. Deze resultaten zijn in hoge mate significant. Hierbij dient te worden aangetekend dat de procentuele variabelen en de variabelen die met het gemiddelde gecorrigeerd zijn, lagere coëfficiënten genereren en minder significant zijn. De variabelen met betrekking tot verworpen wetsvoorstellen blijken weinig verband te houden met de anciënniteit van het parlement; de regressiecoëfficiënten zijn zeer gering en het verband is niet significant. Slechts een variabele vertoont een positief verband en dat is het percentage aangenomen amendementen. Dit resultaat is echter niet significant.

Regressieanalyse tegenmacht en controlevariabelen

De enkelvoudige regressieanalyses werpen licht op de relaties die er bestaan tussen de onafhankelijke variabele *anciënniteit* en de verschillende afhankelijke variabelen. Hoewel deze afhankelijke variabelen in de enkelvoudige analyses als zodanig behandeld zijn, zijn het in werkelijkheid individuele indicatoren van de centrale afhankelijke variabele *tegenmacht*. De resultaten van de enkelvoudige regressietoetsen tonen aan dat de indicatoren met betrekking tot verworpen wetsvoorstellen bijzonder weinig samenhang vertonen met de anciënniteit. De verbanden tussen anciënniteit en de andere indicatoren zijn, hoewel onverwacht negatief, wel groot en significant.

Enkelvoudige regressieanalyses zijn echter niet toereikend om de aard van het veronderstelde verband tussen zittingsduur en tegenmacht volledig in kaart te brengen. Nu meer bekend is over de richting en significantie van het verband, is het onderzoeken van een gecombineerd verband een logische stap; een verband tussen de variabele *anciënniteit* enerzijds en een combinatievariabele van de indicatoren van *tegenmacht* anderzijds. Deze combinatievariabele is daarmee een statistische representant van de variabele *tegenmacht*, omdat het de relevante tegenmachtsindicatoren in zich verenigt. Door dit te doen, kan een completer beeld ontstaan van het verband tussen zittingsduur en tegenmacht, dat onderzocht wordt.

Uit de enkelvoudige regressieanalyses blijkt dat de indicatoren met betrekking tot het aantal of het percentage verworpen wetsvoorstellen te weinig samenhang vertonen met de variabele *anciënniteit* om een rol van betekenis te spelen in de verdere analyse. Deze variabelen zullen om die reden niet worden opgenomen in de gecombineerde variabele. De variabelen die betrekking hebben op moties en amendementen vertonen hoge coëfficiënten en significante resultaten en zullen dus wel worden opgenomen in de combinatievariabele. De variabele met betrekking tot schriftelijke vragen bevat slechts 24 waarden, namelijk van de jaren 1995 tot en met 2018. De nieuw te vormen tegenmachtvariabele is completer en betrouwbaarder, wanneer ook de data met betrekking tot schriftelijke vragen erin zijn opgenomen. Van de variabelen met betrekking tot moties en amendementen worden dan echter de data over de jaren 1958 tot en met 1994 uitgesloten van opname. Om zowel de schriftelijke vragenvariabele, als het merendeel van de data van de motie- en amendementenvariabele te bewaren voor en te betrekken in de analyse, zullen twee samengestelde variabelen worden gecreëerd. De eerste beslaat de periode 1958-2018 en bevat informatie met betrekking tot moties en amendementen. De tweede beslaat de periode 1995-2018 en bevat de variabelen over moties, amendementen en schriftelijke vragen.

De veronderstelling dat schriftelijke vragen, ingediende moties, aangenomen moties, ingediende amendementen en aangenomen amendementen daadwerkelijk indicatoren van tegenmacht zijn en dat deze vier variabelen geschikt zijn om te combineren tot een tegenmachtvariabele, vereist enige toetsing. Uit de veronderstelling dat de genoemde variabelen indicatoren zijn van tegenmacht, volgt dat de variabelen empirische samenhang vertonen. Van een parlement dat een hoge mate van tegenmacht uitoefent, kan worden verwacht dat ze zowel veel schriftelijke vragen als veel moties als veel amendementen indient en eveneens veel moties en amendementen aanneemt en dat er dus sprake is van een onderlinge correlatie. Voor een parlement dat weinig tegenmacht aan de dag legt, geldt het omgekeerde. Om de empirische correlatie te toetsen, is een interne betrouwbaarheidstoets uitgevoerd, die de interne consistentie maat Cronbachs alfa genereert voor de geselecteerde variabelen. Uit deze analyse blijkt dat de motie- en amendementenvariabelen voldoende intern consistent zijn, Cronbachs alfa = 0,71. Wanneer aan deze analyse de schriftelijke vragenvariabele wordt toegevoegd, blijft de consistentie op peil en de interne samenhang voldoende betrouwbaar, Cronbachs alfa = 0,71.

Wanneer dezelfde analyse wordt uitgevoerd met betrekking tot de variabelen die de aantallen gestelde schriftelijke vragen, de ingediende moties en het aantal ingediende amendementen corrigeren met het gemiddelde en de variabelen die de aantallen aangenomen moties en amendementen uitdrukken als percentage van het aantal ingediende, dan volgt uit deze analyse een te lage onderlinge empirische samenhang, namelijk Cronbachs alfa = 0,17. Het uitsluiten van de schriftelijke vragenvariabele verbetert de interne consistentie wel enigszins, Cronbachs alfa = 0,49, maar nog steeds te weinig om tot samenvoeging over te gaan.

Nu de interne consistentie is vastgesteld, kunnen de variabelen worden samengesteld tot nieuwe variabelen, die het concept tegenmacht representeren, zo compleet en betrouwbaar als op basis van de data in deze analyse mogelijk is. Er is een viertal nieuwe variabelen gegenereerd. De eerste variabele is een representant van de tegenmacht in de vorm van moties en amendementen over de periode 1958 tot en met 2018. De tweede variabele representeert de tegenmacht in de vorm van moties, amendementen en eveneens schriftelijke vragen over de periode 1995 tot en met 2018. De waarden van de variabelen zijn het aantal instrumenten dat de Tweede Kamer in een bepaald jaar heeft ingezet.

Tabel 6. Beschrijvende statistieken samengestelde variabelen tegenmacht

Variabele	N	Minimum	Maximum	Gemiddelde	Standaarddeviatie
Tegenmacht_1958_2018	61	18	5072	1524,48	1293,22
Tegenmacht_1995_2018	24	2333	8462	5226,46	1902,35

Nu er twee variabelen zijn die de mate van tegenmacht kwantificeren, kan tenslotte worden getoetst in welke mate deze anciënniteit van de Tweede Kamer de mate van tegenmacht beïnvloed. Uit de enkelvoudige regressietoetsen volgden sterke correlatiecoëfficiënten met een hoge significantie. Het is ook mogelijk om in deze regressietoetsen de controlevariabelen op te nemen en zo te controleren voor het effect van het aantal Kamerfracties en de grootte van de regeringscoalitie.

Tabel 7. Resultaten van de regressieanalyse met betrekking tot de variabele *tegenmacht* (1958-2018)

	Model 1	Model 2
(Constant)	5948,74*** (550,42)	8250,02*** (1294,57)
Anciënniteit	-724,09*** (88,129)	-673,34*** (97,12)
Fracties		-46,63 (51,10)
Coalitie		-23,84* (10,86)
R ²	0,53	0,57
Adj. R ²	0,53	0,55
N	61	61

Opmerking: *OLS-regressiecoëfficiënten met standaardfouten tussen haakjes.*

***p < 0.001, **p < 0.01, *p < 0.05

Tabel 8. Resultaten van de regressieanalyse met betrekking tot de variabele *tegenmacht* (1995-2018)

	Model 1	Model 2
(Constant)	12685,08*** (2126,06)	19723,71*** (3309,34)
Anciënniteit	-1483,39** (418,12)	-491,00 (470,55)
Fracties		-1,84 (132,62)
Coalitie		-143,51** (42,23)
R ²	0,36	0,64
Adj. R ²	0,34	0,58
N	24	24

Opmerking: *OLS-regressiecoëfficiënten met standaardfouten tussen haakjes.*

***p < 0.001, **p < 0.01, *p < 0.05

De resultaten in tabel 7 en 8 zijn in lijn met de uitgevoerde enkelvoudige regressieanalyses, waarbij de belangrijkste bevinding de richting van het verband is. Het verband tussen zittingsduur en tegenmacht blijkt, tegen de theoretisch onderbouwde verwachting in, namelijk niet positief, maar negatief.

De variabele *tegenmacht*, samengesteld uit moties en amendementen, hangt sterk en significant samen met de zittingsduur. Wanneer de gemiddelde anciënniteit van de Tweede Kamer met een jaar toeneemt, nemen de uitingen van tegenmacht statistisch gezien af met circa 724 uitingen. Dit resultaat is zeer significant; $p < 0.001$. Het model heeft een redelijke verklarende waarde, namelijk 53%. Die waarde neem amper toe door de coalitiegrootte in het model op te nemen. De correlatiecoëfficiënt van de anciënniteit daalt tot circa 673, maar blijft zeer significant. De controlevariabelen leveren eveneens negatieve coëfficiënten op. Die is voor aantal fracties in de Tweede Kamer echter niet significant, maar voor het aantal coalitiezetels wel. Voor elke zetel die een coalitie gemiddeld toeneemt, zijn er statistisch gezien circa 24 minder uitingen van tegenmacht. Dit resultaat is significant met een p-waarde < 0.05 .

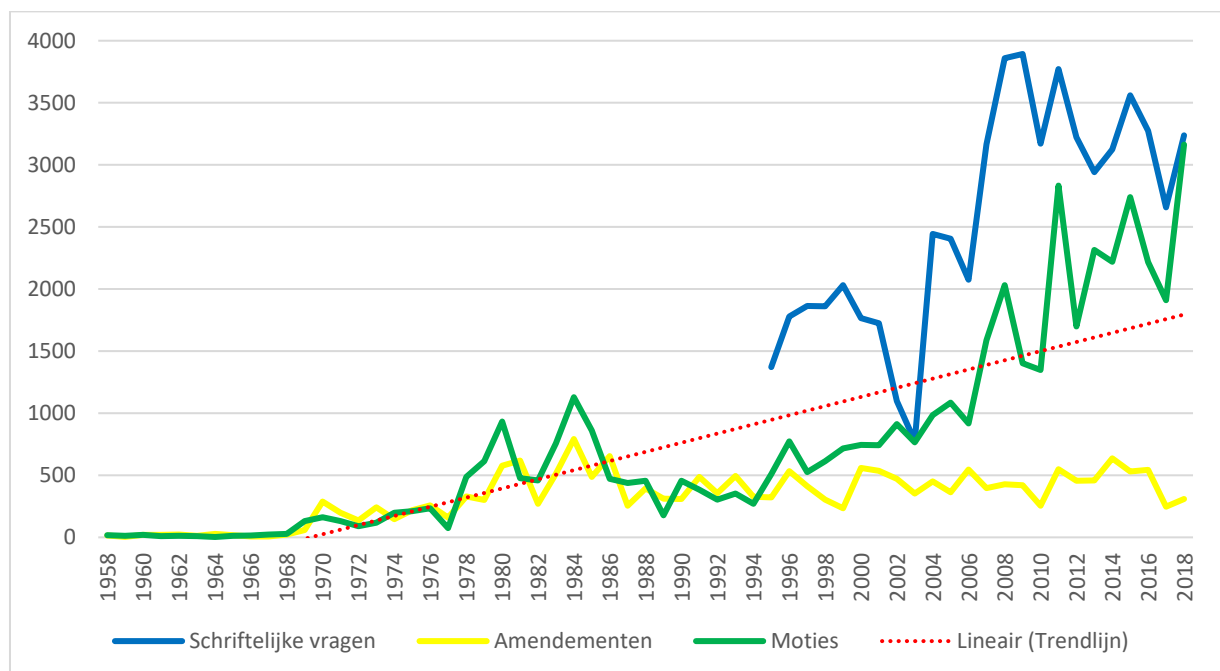
Tabel 8 toont de resultaten van de regressieanalyse van de tegenmachtvariabele waarin schriftelijke vragen, moties en amendementen zijn opgenomen. De correlatiecoëfficiënt is aanmerkelijk groot; elk extra jaar anciënniteit vertaalt zich statistisch gezien in circa 1483 extra uitingen van tegenmacht. Dit resultaat is significant, $p < 0.01$. Dit eerste model in tabel 8 verklaart voor 36% de variatie van de variabele *tegenmacht*, zo volgt uit de bijgestelde R-kwadratswaarde. Wanneer de controlevariabelen aan deze analyse worden toegevoegd, neemt de verklarende waarde van het model aanzienlijk toe tot maar liefst 64%. De negatieve correlatiecoëfficiënt van de anciënniteit, ter waarde van 491, verliest daarmee evenwel zijn significantie. De coalitiegrootte is wel een significante variabele in dit model, $p < 0.01$. Voor elke extra coalitiezetel, verdwijnen er statistisch circa 144 uitingen van tegenmacht.

Discussie

De vraag van dit onderzoek is kwantitatief onderzocht. Het verband tussen de zittingsduur van Tweede Kamerleden en de tegenmacht van de Tweede Kamer is, tegen de theoretische verwachtingen in, negatief. Uit alle uitgevoerde analyses blijkt eensluidend dat, hoe hoger de gemiddelde anciënniteit van de Tweede Kamer is, hoe minder uitingen van tegenmacht er worden aangetroffen. De resultaten zijn grotendeels zeer significant. Het beeld dat onverwacht uit het resultatenhoofdstuk oprijst, vraagt om een verklaring. Dit hoofdstuk doet hiertoe een poging.

Het eerste aspect dat nadruk verdient, is de aard van dit onderzoek. Inherent aan de kwantitatieve aard van het onderzoek is dat informatie met een kwalitatief karakter buiten beschouwing wordt gelaten. De Tweede Kamer is, door de jaren heen, meer van haar instrumenten gaan inzetten. Figuur 1 maakt deze kwantitatieve informatie inzichtelijk. Kwalitatieve informatie over de schriftelijke vragen, amendementen en moties heeft geen rol gespeeld in dit onderzoek. Dat maakt het in theorie mogelijk dat de Tweede Kamer, terwijl de gemiddelde zittingsduur is afgenomen, inderdaad meer tegenmacht heeft ingezet, maar dat deze inzet niet effectief is geweest, omdat veel van de vragen, amendementen en moties in kwalitatief opzicht ondermaats zijn geweest en deze instrumenten daarom geen optimaal effect hebben gesorteerd.

Figuur 1. Ontwikkeling van de inzet van schriftelijke vragen, amendementen en moties 1958-2018

Dit scenario is niet louter een theoretische mogelijkheid. Er is een aantal wetenschappelijke bronnen, met betrekking tot de toegenomen inzet van instrumenten door de Tweede Kamer, die de bevindingen van dit onderzoek in een ander licht plaatsen. In kwalitatief opzicht lijkt er namelijk sprake te zijn van een andersoortige inzet van Kamerinstrumenten, die samenhangt met de frequentie ervan. Louwerse, Otjes & Van Vonno (2018) wijzen op de explosieve groei in het gebruik van moties, die nu vaak worden ingezet om een signaal mee af te geven, waarbij de kans dat de motie wordt aangenomen geen rol meer speelt (Bovend'Eert & Kummeling, 2010). Van den Braak & Van den Berg (2017) constateren de ontwikkeling van 'expressieve politiek,' die sinds 2002 in opkomst is in de Tweede Kamer. Moties worden niet langer meer alleen ingediend om effectief beleid te beïnvloeden, maar ze worden ook gebruikt om een statement te maken. In zulke gevallen is de kans dat een motie wordt aangenomen geen wezenlijke factor meer, maar draait het om de expressie van de motie; dat wat de motie uitspreekt. (Van den Braak & Van den Berg, 2017, p. 883). Ook het vragenrecht van de Kamer wordt aangewend voor politiek-expressieve doeleinden en veel vragen hebben het verkrijgen van media-aandacht als doel (Van Aelst & Vliegthart, 2014). Gelijktijdig met de opkomst van de expressieve politiek, is het aantal schriftelijke vragen sinds het jaar 2002 aanmerkelijk gestegen, zoals ook blijkt uit figuur 1. Deze bronnen stellen niet onomstotelijk vast dat de Tweede Kamer aan tegenmacht heeft ingeboet door het veelvuldig en andersoortig gebruik van zijn instrumenten. Het strategisch gebruik van (sociale) media en maatschappelijke druk kan zelfs een effectievere vorm van tegenmacht zijn dan het aannemen van moties en amendementen. Wel is het relevant om naar deze studies en ontwikkelingen te verwijzen, want de ontwikkeling van de tegenmacht van een veelzijdig instituut van de Tweede Kamer is niet louter te vangen in cijfers. Het is mogelijk om een kwantitatief verband tussen zittingsduur en tegenmacht aan te treffen, terwijl dit resultaat wordt vertekend door een andersoortig gebruik van Kamerinstrumenten, waardoor de effectieve tegenmacht in kwalitatief opzicht eerder af- dan toeneemt (Kummeling & De Jong, 2009). Nader onderzoek, dat zowel kwantitatieve als kwalitatieve methoden hanteert, kan definitief uitsluitsel geven over de aard van deze kort geschetste ontwikkelingen in relatie tot de bevindingen van dit onderzoek.

Naast de mogelijkheid dat kwalitatief onderzoek licht zou kunnen werpen op de ontwikkeling van parlementaire tegenmacht, blijft het mogelijk dat de gekozen indicatoren betreffende schriftelijke vragen, amendementen en moties niet juist gekozen zijn en geen adequate operationalisering zijn van de mate van tegenmacht. Zo is het recht van interpellatie buiten

beschouwing gebleven, evenals de frequentie van spoeddebatten. Dit is mogelijkwijs een waardevolle indicator, aangezien het gebruik ervan ook sinds 2002 een hoge vlucht heeft genomen (Van den Braak & Van den Berg, 2017, p. 764-765).

Het bovenstaande biedt enige nuance en context, maar nochtans geen verklaring voor de belangrijkste en onverwachte bevinding van dit onderzoek, namelijk dat zittingsduur negatief verband houdt met de tegenmacht van de Tweede Kamer. Er is twee hiervoor een aantal potentiële verklaringen denkbaar.

De start van een zittingsperiode van de Kamer wordt gevolgd door het aantreden van een nieuw kabinet. Dit kabinet kan aan het begin van de regeringsperiode doorgaans bogen op een meerderheid in beide Kamers en zal logischerwijs pogen veel nieuwe wetgeving aan de Tweede Kamer voor te leggen. Naarmate de regeringsperiode vordert, volgen Eerste Kamerverkiezingen, fractieafsplittingsen en interne coalitie- en/of kabinetsspanningen, die het aannemen van nieuw beleid minder gemakkelijk maken (Strobl, Bäck, Müller & Angelova, 2021; Strøm, Müller & Bergman, 2008). Tegelijkertijd neemt de anciënniteit van de Tweede Kamerleden gedurende het vorderen van de regeringsperiode toe. Wanneer veel wetgeving wordt voorgelegd aan het begin van deze periode, is er ook relatief veel aanleiding voor Tweede Kamerleden om schriftelijke vragen te stellen, moties in te dienen en wetsvoorstellen te amenderen. Dat de conjunctuur van de politieke beleidscyclus gelijk opgaat met het toenemen van de Kameranciënniteit, kan een aandeel hebben in het aangetroffen negatieve verband tussen zittingsduur en tegenmacht.

Naast de beleidsconjunctuur, die wordt gedictieerd door de regering, bieden ook de gedragingen van parlementariërs mogelijk een verklaring. Zo worden recent aangetreden parlementariërs doorgaans in verband gebracht met profileringsdrang. Het komt voor dat deze Kamerleden zich, door middel van het indienen van schriftelijke vragen, amendementen en moties, een positie beogen te verwerven in het politieke speelveld (Andeweg & Van Vonno, 2018). Met deze instrumenten is immers media-aandacht te verwerven, wat de positie van de politicus verstevigt (Van Aelst & Vliegthart, 2014).

De gemiddelde anciënniteit van de Tweede Kamer was op 1 januari 2018 echter nog altijd meer dan vijf jaar. Naast de nieuwe leden zijn er namelijk ook oudgedienden; Tweede Kamerleden die langer dan een termijn in het parlement werkzaam zijn. De geldingsdrang die aangetroffen

wordt bij nieuwe Kamerleden, wordt nergens in verband gebracht met ervaren parlementariërs. Het is echter aannemelijk dat ook deze Kamerleden worden gekenmerkt door bepaalde gedragspatronen. Een van de gedragspatronen, die hun afgenomen aandacht voor de inzet van schriftelijke vragen, moties en amendementen zou kunnen verklaren, is desillusie door het ontbreken van een politieke toekomst. Dit is mogelijk doordat de politicus geen of een onverkiesbare plaats toegewezen heeft gekregen op de kandidatenlijst voor de daaropvolgende verkiezingen en/of doordat de politieke partij van de politicus in electoraal zwaar weer verkeert (Vanlangenakker & Maddens, 2011). Een tweede en hieraan gerelateerde mogelijkheid is desinteresse voor het Kamerwerk, omdat de aandacht van de parlementariër gericht is op aankomende carrièrekansen buiten het parlement. Het Kamerlidmaatschap wordt immers niet zelden als een tussenstap in een carrière beschouwd (Kummeling & de Jong, 2009; Hertzberg, 1990). Een positiever scenario voor de afgenomen aandacht voor de Kamerinstrumenten door ervaren leden, is een gewijzigde werkaanpak. Waar nieuwe parlementariërs veel gebruik maken van vragen, amendementen en moties, hebben ervaren leden mogelijk geleerd dat een strategie van ‘soft power’ meer effect kan sorteren. Of in een van deze gedragspatronen de verklaring ligt voor het negatieve verband tussen zittingsduur en tegenmacht, zal toekomstig onderzoek moeten uitwijzen.

Bibliografie

- Andeweg, R.B. & Van Vonno, C.M.C. (2018). *Kamervragen. Een enquête onder Leden van Eerste en Tweede Kamer. Parlementsonderzoek 2017: Verslag aan de Staatscommissie Parlementair Stelsel.* Geraadpleegd van <https://scholarlypublications.universiteitleiden.nl/access/item%3A2976597/view>
- Andeweg, R.B., De Winter, L. & Müller, W.C. (2008). Parliamentary opposition in post-consociational democracies: Austria, Belgium and the Netherlands. *The Journal of Legislative Studies*, 14(1-2), 77-112.
- Atkinson, M.M. & Docherty, D.C. (1992). Moving right along: The roots of amateurism in the Canadian House of Commons. *Canadian Journal of Political Science/Revue canadienne de science politique*, 25(2), 295-318.
- Bovend'Eert, P. & Kummeling, H. (2010) *Het Nederlandse Parlement*. Deventer: Kluwer.
- Cliteur, P.B. (2000). *Inleiding in het recht*. Deventer: Kluwer
- De Vos, P. (1990). *De uitgang van het Binnenhof : Een onderzoek naar het vertrek van kamerleden*. Arnhem: Gouda Quint.
- Etzioni-Halevy, E. (1997). *Classes and elites in democracy and democratization: a collection of readings*. New York: Garland Publishing
- Francis, W.L. & Baker, J.R. (1986). Why do US State legislators vacate their seats? *Legislative Studies Quarterly*, 11(1), 119-126.
- Giannetti, D. & Benoit, K. (2008). *Intra-party politics and coalition governments*. Londen: Routledge.
- Hamm, K., Olson, D.M., Moncrief, G.F. & Thompson, J. (1992). Midsession Vacancies: Why Do State Legislators Exit and How Are They Replaced? In Moncrief, G.F. & Thompson, J.A., *Changing Patterns in State Legislative Careers* (p. 127). University of Michigan Press.
- Hertzberg, H. (1990). Twelve is enough. *New Republic*, 202(20), 22-24.
- Hibbing, J.R. (1982). Voluntary Retirement from the U.S. House of Representatives: Who Quits? *American Journal of Political Science*, 26(3), 467-484.
- Hibbing, J.R. (1999). Legislative Careers: Why and How We Should Study Them. *Legislative Studies Quarterly*, 24(2), 149-171.
- Hoetink, A.C. & Tanja, E.G. (2008, 3 november). 'Een moeilijk te analyseren, onvervangbare sfeer.' *Omgevingsfactoren en debatcultuur in de Tweede Kamer*. Geraadpleegd van <https://repository.ubn.ru.nl/bitstream/handle/2066/68462/68462.pdf>

- Jackson, K. (1994). Stability and renewal: Incumbency and parliamentary composition. In Somit, A., *The victorious incumbent: A threat to democracy?* (p. 251-277). Aldershot: Dartmouth Publishing Company.
- Katz, R.S. (1997). *Democracy and elections*. Oxford: Oxford University Press
- Kerby, M. & Blidook, K. (2011). It's not you, it's me: Determinants of voluntary legislative turnover in Canada. *Legislative Studies Quarterly*, 36(4), 621-643.
- Kiesraad. (z.d.). *Tweede Kamer 13 juni 1956*. Geraadpleegd van <https://www.verkiezingsuitslagen.nl/verkiezingen/detail/TK19560613>
- King, A. (1981). The rise of the career politician in Britain-and its consequences. *British Journal of Political Science*, 11(3), 249-285.
- Korris, M. (2011). Standing up for scrutiny: How and why parliament should make better law. *Parliamentary Affairs*, 64(3), 564-574.
- Kummeling, H.R.B.M. & De Jong, M.A.D.W. (2009). De teloorgang van de Tweede Kamer als medewetgever. In Bovend'Eert, P.P.T, Broeksteeg, J.L.W, Bunschoten, D.E. & De Jong, M.A.D.W., *De staat van wetgeving. Opstellen aangeboden aan Prof. mr. C.A.J.M. Kortmann*. (p. 67). Deventer: Kluwer.
- Levmore, S. (1989). Parliamentary Law, Majority Decisionmaking, and the Voting Paradox. *Virginia Law Review*, 75(5), 971-1044.
- Lijphart, A. (2012). *Patterns of democracy: Government forms and performance in thirty-six countries*. New Haven: Yale University Press.
- Louwse, T., Otjes, S. & Van Vonno, C. (2018). The Dutch parliamentary behaviour dataset. *Acta Politica*, 53(1), 149-166.
- Matland, R.E. & Studlar, D.T. (2004). Determinants of legislative turnover: a cross-national analysis. *British Journal of Political Science*, 34(1), 87-108.
- Parlement.com. (z.d.-a). *Kabinet-Rutte II (2012-2017)*. Geraadpleegd van https://www.parlement.com/id/vj47glycfix9/kabinet_rutte_ii_2012_2017#p5
- Parlement.com. (z.d.-b). *Tweede Kamerfracties*. Geraadpleegd van https://www.parlement.com/id/vh8lnhrpmxuy/tweede_kamerfracties
- Parlement.com. (z.d.-c). *Zetelverdeling Tweede Kamer*. Geraadpleegd van https://www.parlement.com/id/vh8lnhronvx6/zetelverdeling_tweede_kame
- Parlement.com. (z.d.-d). *Afsplitsingen fracties Tweede Kamer*. Geraadpleegd van https://www.parlement.com/id/vh8lnhrpmxvk/afsplitsingen_fracties_tweede_kamer
- Pow, J.T. (2018). Amateurs versus Professionals: Explaining the Political (in) Experience of Canadian Members of Parliament. *Parliamentary Affairs*, 71(3), 633-655.

- Putnam, R. (1976). *The comparative study of political elites*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Raymond, C.D. & Overby, L.M. (2020). Calling it quits: Legislative retirements in comparative perspective. *Political Studies*, 68(3), 731-748.
- Remkes, J., Van Baalen, C., Janse de Jonge, E., Kohnstamm, J., Koole, R., Lagerwerf-Vergunst, F., Van der Meer, T. & Quick-Schuijt, N. (2018-b, 13 december). *Lage Drempels. Hoge Dijken. Democratie en Rechtsstaat in Balans. Eindrapport van de Staatscommissie Parlementair Stelsel*. Amsterdam, Nederland: Boom.
- Remkes, J., Van Baalen, C., Janse de Jonge, E., Kohnstamm, J., Koole, R., Lagerwerf-Vergunst, F., Van der Meer, T. & Quick-Schuijt, N. (2017, 18 oktober). *Probleemverkenning staatscommissie parlementair stelsel*. Geraadpleegd van <https://www.staatscommissieparlementairstelsel.nl/documenten/publicaties/2017/10/18/pr obleemverkenning-staatscommissie-parlementair-stelsel>
- Remkes, J., Van Baalen, C., Janse de Jonge, E., Kohnstamm, J., Koole, R., Lagerwerf-Vergunst, F., Van der Meer, T. & Quick-Schuijt, N. (2018-a, 21 juni). *Tussenstand staatscommissie parlementair stelsel*. Geraadpleegd van <https://www.staatscommissieparlementairstelsel.nl/documenten/publicaties/2018/06/21/tu ssenstand>
- Rijksoverheid. (z.d.). *Taken en rechten parlement*. Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/parlement/taken-en-rechten-parlement>
- Rosanvallon, P., De Haan, I. & Van der Burg, I. (2012). *Democratie en tegendemocratie*. Amsterdam: Boom.
- Rosenthal, A. (1974). Turnover in State Legislatures. *American Journal of Political Science*, 18(3), 609-616.
- Samuels, D. (2000). Ambition and competition: Explaining legislative turnover in Brazil. *Legislative Studies Quarterly*, 25(3), 481-497.
- Sieberer, U., Meyer, T.M., Bäck, H., Ceron, A., Falcó-Gimeno, A., Guinaudeau, I. & Persson, T. (2021). The political dynamics of portfolio design in European democracies. *British Journal of Political Science*, 51(2), 772-787.
- Somit, A. (1994). *The victorious incumbent: A threat to democracy?* Aldershot: Dartmouth Publishing Company.
- Staten-Generaal. (z.d.). *Alle leden*. Geraadpleegd van https://www.staten-generaal.nl/alle_leden?sorteer=ancienniteit&modus=aflopend

- Strobl, D., Bäck, H., Müller, W.C. & Angelova, M. (2021). Electoral Cycles in Government Policy Making: Strategic Timing of Austerity Reform Measures in Western Europe. *British Journal of Political Science*, 51(1), 331-352.
- Strøm, K., Müller, W.C. & Bergman, T. (2008). *Cabinets and coalition bargaining: the democratic life cycle in Western Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Sutherland, S. (1991). The Consequences of Electoral Volatility: Inexperienced Ministers 1949–90. In Bakvis, H., *Representation, integration and political parties in Canada* (p. 303-354). Toronto: Dundurn Press
- Thomas, P.G. (2009). Parliament scrutiny of government performance in Australia. *Australian Journal of Public Administration*, 68(4), 373-398.
- Tweede Kamer der Staten-Generaal (2020, 7 mei). *Plenair verslag Tweede Kamer, 70e vergadering*. Geraadpleegd van https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/plenaire_verslagen/detail/cfb99f18-fbe5-4365-86fd-22db696953da
- Tweede Kamer der Staten-Generaal. (z.d.). *Taken en rechten*. Geraadpleegd van https://www.tweedekamer.nl/zo_werkt_de_kamer/de_nederlandse_democratie/taken_en_rechten
- Van Aelst, P. & Vliegthart, R. (2014). Studying the tango: An analysis of parliamentary questions and press coverage in the Netherlands. *Journalism Studies*, 15(4), 392-410.
- Van den Braak, B. & Van den Berg, J. (2017). *Zeventig jaar zoeken naar het compromis: Parlementaire geschiedenis van Nederland, deel II 1946-2016*. Amsterdam : Uitgeverij Bert Bakker
- Van der Pot, C.W., Elzinga, D.J., De Lange, R. & Hoogers, H.G. (2014). *Handboek van het Nederlandse staatsrecht*. Deventer: Kluwer.
- Van der Wilk, E.W. (2009). *Macht, media & Montesquieu. Over nieuwe vormen van publieke macht en machtsevenwicht*. Leiden: Leiden University Press
- Van Gunsteren, H. (2003). *Woordenschat voor verwarde politici*. Amsterdam: Van Gennep.
- Van Schendelen, M.P.C.M. & Van der Paardt, R.N.G. (1975). De Tweede Kamer als carrièrekanaal. *Beleid en Maatschappij*, 2(2), 50-58.
- Vanlangenakker, I. & Maddens, B. (2011, augustus). *Turnover at the Micro Level:(In) voluntary Reasons for Leaving Regional Parliament*. Geraadpleegd van <https://lirias.kuleuven.be/1861568?limo=0>
- Vanlangenakker, I. (2009, september). *Regional MPs: a closer look at the end of their parliamentary careers*. Geraadpleegd van <https://lirias.kuleuven.be/retrieve/81241>

- Whitaker, R. (2014). Tenure, turnover and careers in the European Parliament: MEPs as policy-seekers. *Journal of European Public Policy*, 21(10), 1509-1527.